

ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ

Kadlec K., Introduction à l'étude comparative de l'histoire du droit public des peuples slaves, Collection de manuels publiée par l'Institut d'études slaves, III, Paris, Champion, 1933, 8°, VIII + 329.

До доброг увода у упоредно проучавање историје словенског права долазимо зајста с много тешкоћа. П. Ј. Шафарик могао је у својим Словенским старинама дати само мали нацрт основа словенског права, смело задахнут романтичким схватањем јединства Словена и јединствености словенског права (Šafařík P. J., *Slowanské starožitnosti*, 1837, 930–932). Он се још усудио сам га написати, док је Л. Нидерле осетио удаљеност правних истраживања од својих, највећим делом археолошких, испитивања словенских старина, па је у својим Словенским старинама наменио К. Кадлецу да обради најстарије словенске друштвене и државне установе у одељку о животу старих Словена.¹ Он то, нажалост, није доспео учинити. Као нека замена ове ненаписане шесте главе у Нидерле-ову делу о животу старих Словена може послужити његов састав „О politycznym ustroju Słowian, zwłaszcza zachodnich przed X wiekiem“, који је К. Кадлец написао за Енциклопедију пољску а на српски га је превео Т. Тарановски с натписом „Првобитно словенско право пре X века“ (1924). Док је Л. Нидерле могао тешити наше читаоце својих Словенских старина, да ће глава о раном словенском праву накнадно изаћи, страним то није могао рећи, него је у француском изводу из свога монументалног дела (*Manuel de l'antiquité slave, II, La civilisation*, 1926) морао сам написати седму главу „Les debuts du droit et de l'organisation de l'État“ (169–183). Њу је, истина, прегледао К. Кадлец, али је ипак остала најслабији одељак у доброј књизи; у њој нису избегнута ни понављања ни противречја; цело разлагање испало је бледо и непрегледно, чему су, наравно, криви и недовољни и контрадикторни извори.

Знало се да је К. Кадлец спремао за збирку приручника Словенског института у Паризу Увод за упоредно проучавање историје јавног права словенских народа и да га је смрт пресекла усред овога рада. Међу ученим људима веровало се да недовршено дело неће уопште угледати света, када је А. Мазон обрадовао љубитеље словенских студија, да је Словенском институту успело спасти бар први део овога напорног рада и обелоданити га у брижљивој сарадњи француских и чешких научењака. (*Revue des études slaves*, XIII, 1933, 121); А. Мазон је мишљења да је тај посао нарочито због тога требало обавити што он друкчије замишља увод у проучавање словенских права од недавно изашле књиге Т. Тарановскога.

¹ „Kapitola VI měl jsem původně v úmyslu zpracovat také sám. Ale poněvadž jsem viděl, že mi nebude možno samotnému probrati se obrovským materiálem právních starožitností slovanských, který je dnes zpracován tak, že je pro něj třeba speciálního studia a poněvadž vedle mne na universitě české působí výborný znalec tohoto oboru, prof. K. Kadlec, požádal jsem jej aby mi tuto kapitola pro Starožitnosti napsal. Kollega Kadlec s ochotou slíbil a bude tedy tato kapitola z péra jeho“. Niederle L., *Slowanské starožitnosti, Život starých Slovanů*, I, 1, 1911, 16. Садржина исте главе наведена је на истом месту, стр. 14

К. Кадлец је смислио своје дело раздељено у два тома, од којих би у првом био развој словенских држава и извори за јавно и приватно словенско право и поступак, а у другом би били словенско цивилно и кривично право с њиховим поступцима. До другог дела уопште није доспео, а први је написао, али јамачно би га још допунио и угладио, кад би му смрт оставила времена да доврши своје драго дело.

На овом месту не би приличило претресати цели први том Кадлечева Увода, јер се Гласник бави пре свега српском историјом. Зато ћу ја овде упознати читаоце само с уводом (1—11), даље с првом главом, где се расправља о насељима и о уљуђености Словена (13—21) и, напослетку, с четвртом главом, о српским државама (81—119).

Кадлец је — сасвим умесно — одмах на почетку кренуо тешко питање о једном словенском праву, питајући се — да ли су Словени, збиља, икада имали исто право? Мислио је да сме одговорити, како је јединства било у приватном и кривичном праву и поступку, а у осталим правним гранama да су страни утицаји моћнији од елемената јединствености. Данас је тај проблем много сложенији, и савестан одговор на питање о јединственом словенском праву морао би имати још више ограда. Даље Кадлечево разлагање о слободи, личној и народној, као фактору који на особити начин разјашњава словенску прошлост несумњиво је искрено мишљено (2), али ја не видим шта се њиме добива за разумевање словенског развоја. Да ли је љубав према слободи, збиља, нека нарочита словенска особина, и да ли је она, доиста, испуњавала све Словене подједнако, чак и у данима робовања? Ја не бих смео, као Кадлец, одговорити да јесте, јер историја јамачно не даје права на потврдни одговор. Ни одушевљена похвала државном идеалу код Словена — демократска република и сталешка монархија, није основана на историјским чињеницама. У обадва случаја су модерне идеје пројциране у древну словенску прошлост. Питање о државном идеалу код Словена мора се темељно проучити на основу извора, особито писаца. Овако се разговор о њему не може испети изнад добронамерних домишљања. Врло је занимљив Кадлечев покушај деобе развитака словенског права (4). Он мисли да је најважнији прелом у развоју словенског права изазван утицајем Хришћанства, и зато разликује у њему само два периода — један од најстаријих времена до X в. и други од тада до данас. Но шта се добива с овако пространом периодизацијом, ако се њој приступа ради олакшања прегледа? Сумарно разлагање о изворима словенског права испуњено је жаљењем што је извора јако мало; Кадлец је с правом истакао нарочит положај Русије, с за дуго времена непрекинутим правним споменицима, састављеним словенским језиком. Кад Кадлец расправља о страним утицајима на правни развој Словена, ја много жалим што на том месту — као што се то ни иначе не чини — нису довољно истакнути они Словени који су дуго времена проводили у инострану, највише византијској, служби, па се онда враћали међу своје. Они су пресађивали туђе право у великој мери међу Словене. У истицању важности помоћних наука за историју права показао је Кадлец много искуства; овде је довољно нагласио и важност лингвистике, што раније није учинио, где је говорио о правним изворима. После помоћних наука морао је, наравно, споменути и аналогију као испомоћ у проучавању словенског права, јер где је мало историјских извора без ње не може бити. Али Кадлец је имао потпуно право када је особито подвукао да се њом треба што мање и што опрезније служити: „Mais il n' en faut faire qu' un emploi très prudent. Il ne convient de raisonner par analogie que lorsqu' on y est autorisé par des raisons particulières“ (8). У проучавању развоја српског права направљено је с неумесним аналогијама много забуне, па ће за наше читаоце бити добро да узму на ум опасност следећа аналогијама. Док је у овом питању моје схватање једнако Кадлечевом, у наредном проблему морам се с њиме разићи. Он, наиме, мисли да се заједничка основа словенског права може тако утврдити, ако се из њега издвоје сви страни утицаји. То је лако рећи, но

немогуће извести, јер ми право не познајемо толико да би с пуном сигурношћу могли рећи одакле је који његов елеменат. На питање о могућности реконструкције прасловенског права одговара Кадлец, стварно, с другим питањем — да ли је могућа реконструкција најранијег права уопште, и мисли ако се сме на ово питање потврдно одговорити, онда се такав одговор мора дати и на прво. То је, међутим, зидање једне хипотезе на другој. Највише елемената за реконструкцију старог словенског права, мислио је Кадлец, мора бити међу оним Словенима код којих је најкасније процрло Хришћанство. Охрабрен оваквим мислима веровао је да може пружити „un tableau d' ensemble du droit slave entre le VIe et le Xe siècle“ (11). За први том Увода ограничио се да изнесе „un exposé sommaire des débuts de la vie politique chez les Slaves avant la naissance d' États slaves importants et... un tableau des institutions politiques des Slaves de l' Elbe et de la Baltique“ (11), о којима је веровао да су сачували најверније прасловенске установе.

У првој глави Увода, о седиштима и уљуђености Словена, могао је Кадлец написати само једну скицу. То је велика невоља код оваквих дела, јер такви нацрти, настали на основу извода из стручних дела, у најбољем случају су само прошарани самосталним судовима, који их понегде чине занимљивим, док су они, иначе, за необавештене недовољно јасни, а за зналце предмета досадни. Такво довољно самостално мишљење унео је Кадлец у своје разлагање на оном месту где говори о почџцима друштвене организације код Словена. Он је мишљења да је војна организација код Словена постојала већ пре њихових великих кретања: „On ne saurait même concevoir qu' ils eussent entrepris leur migration sans une suffisante organisation militaire. Ils ne pouvaient défendre leurs terres nouvellement conquises que par la force, par des combats avec les précédents possesseurs. Leur route même vers ces nouveaux territoires, c' est par la force qu' ils devaient se la frayer“ (14). Наравно, и ово не треба никада да смећу с ума сви они који маштају о нератоборности и неорганизованости Словена. Кадлечево разлагање о друштвеној организацији Словена испало је слабо највише због тога што су вести извора из различитих времена и тичу се разноликих племена; мишљење о словенским зборовима и њихову односу према владару трезвено је (15); разлагање о именима власти код Словена непотпуно је. Кадлец је добро знао да државне организације настају под притиском па се није устручавао признати да су тако настале и словенске. Даље, Кадлец је имао пуно право истицати да се друштвена и државна организација наглије развија код исељеника него код старинаца (17); такво схватање бране и најновија етнолошка и социолошка истраживања; за Србе је оно веома важно, јер су они одувек колонизациона сила. Пошто државне организације нема без оружане силе, то је Кадлец морао одмах овде о њој расправљати и у вези с тиме спомнути Пајскерове теорије о словенском робовању странцима, о неком њихову ропском духу. Мада је он раније имао горких полемика с њиме, ипак је овде сва његова маштања отмено одбио и још лојално признао да су понеке од његових теорија изазвале плодне дискусије о раном словенском развоју.

Веран своме схватању, да је прасловенског највише у праву оних Словена који су најдуже остали ван домашаја Хришћанства, Кадлец је прво приказао правне установе Словена на Балтику и на Лаби. (22—49). Затим је приступио Словенима који су имали своје уређене државе, делећи их у две групе — православну и римокатоличку, наравно због неједнаког црквеног утицаја; подела није беспрекорна, особито за Србе и Хрвате. Пошто је у трећој глави обрађена бугарска држава (53—80), расправља се у четвртој о Србима.

Част је не мала за Кадлеца што је тачно осетио важност географских фактора за развој народа и држава, па је и разлагање о почџцима српских држава започео с географским прегледом српских земаља, истина мало неспретно и непрегледно састављеним (81). Али идеја му је добра. Географски фактори су веома моћни, на примитивном степену развитка, али ипак

нису они сами, као што Кадлец мисли, делили Србе од Хрвата (81). Уопште је цело то питање много сложеније него што је он мислио; српске приморске државне формације биле су, уосталом, истоврсне с хрватским; нетачно је и Кадлечево разлагање о разноликости византинских утицаја на различите делове Срба. Разлоге српско-бугарских сукоба није Кадлец добро схватио, ако је мислио да је Бугарска само зато навалила на Србе, „car celle-ci voyait dans la Serbie un adversaire dangereux susceptible d'attirer à lui les tribus slaves voisines, qui n'appartenaient pas à la Bulgarie“ (82). То је доктринарност, ослоњена на заблуду о јасности далеких политичких сврха, која је карактеристична за данас сасвим већ застарела историјска схватања. Срби су се морали одупрети Бугарима чим су они започели своја освајања у ј. з. правцу. Не треба никаквих других довијања. Кадлечево мисли о Самуилу (83) доиста су далеке од истине, као што су нетачне и његове тврдње о Бодинивој иницијативности у македонској политици. Извод Кадлечев из историје Рашке написан је, наравно, највише на основу Јиречекове Историје Срба, али због своје сажете краткоће није без погрешака. Српска историја укратко заиста се не може одавде учити. Да ли је само омашка што се Вукашин зове (86) деспотом? Ни Србија није од 1389 деспотовина. (86). То је нова погрешка. У оваком кратком прегледу, уосталом, без погрешака ове врсте тешко се пролази. Много је непријатније што су и карактеристике нетачне. Колико је, нпр., погрешака у овој алинеји: „L'organisation politique et administrative serbe ressemble fort à l'organisation bulgare à l'époque de l'empire de Trnovo. Les Serbes imitèrent aussi le modèle grec. Seuls les débuts de leur vie politique ont quelque originalité.“ (88)! А за ту исту Бугарску речено је раније ово: „N'est-il pas caractéristique que du plus ancien État slave, l'État bulgare, nous possédions si peu de monuments juridiques qu'il nous est absolument impossible aujourd'hui de nous faire une idée même approximative des institutions juridiques de l'ancien empire bulgare.“ (5). Ово је тачно, али како се онда може тврдити да је српска политичка организација била налик на бугарску? Српска нам је, заиста, боље позната, иако не онолико колико би ми желели.

После сумарног прегледа српске прошлости прешао је Кадлец на претресање појединих институција и започео овај део разлагања с називом владара код Срба. (88). Иако му је приказивање и овде јако кратко, оно још није без понављања, јер се ово исто питање поново претреса мало даље. (92). Тако је уопште цело приказивање, и ја мислим да је то последица недовршености дела. Кадлец је прво правио извод из К. Јиречека, а онда из монографија (код Срба највише из студија Ст. Новаковића), но није доспео да своје изводе и самосталне научне резултате сједини у складан приказ. Док Кадлец расправља о називима власти код Срба, мени се чини — можда грешим — да му није било довољно познато како су Византинци покушавали својим титулама понизити стране владаре. О питању наследства престола код Срба могао је Кадлец тако мало рећи (88 и 95—96) да се на његово разлагање не може применити оштро критичко мерило. Бољи му је одељак о властели, иако није без противречности. (88 и 92). О подели српских земаља има опет два места (89—91 и 95), али обадва нису потпуна; грчке речи су и овде, као и иначе чешће, с погрешкама штампане. Разлагање о подели српских земаља испало би јамачно боље, кад би био у њему критички употребљен Барски родослов; ја сам уопште, читајући Кадлечев Увод, често пожалио што Барски родослов досад још нико није озбиљно ни покушао проучити као правни извор, мада је он огледало наших раних друштвених и државних формација. Ко буде хтео да се обавести о подели и именима српских области, мораће то на другом месту тражити, разуме се најбоље код К. Јиречека. Обавештења о становништву у Србији (90 и д.) нису тачна; речи „Bulgares macédoniens“ (91) не спадају у дело ове врсте. Хрватска кретања на север изазвали су Турци, не Срби. (92). У чудном прелазу скреће овде Кадлец на природу владарске власти код Срба. (92 и д.). Док је раније тврдио (88) да је власт владарева била моћна, вели овде да

је аристократска монархија у Србији била ограничена племством, у Босни још више. (92). Кадлец као да сматра ране српске државе патримонијалним, и владареву власт да би ограничило тек организовано племство („une noblesse organisée“), а по ранијем, несумњиво тачнијем, разлагању српско се племство уопште није доспело организовати. Владарске титуле и инсигнија доспео је Кадлец овде само споменути (93—94); оно што вели о Жичи (94) није тачно; исто тако нису поуздане ни тврдње о круни српских краљева у Бобовцу. (94). Разлагање о грбовима код Срба и о престоницама у Србији и Босни (94—95) боље је. Није срећан прелаз, када Кадлец поново упада у питање о наследству престола код Срба, на које, усталом, одвише црно гледа (96—97); институција савладарства добро је обрађена. Ни даље се не осећа јасна нит у току расправљања, јер се Кадлец опет враћа на племство код Срба, о коме мисли да га у рано доба уопште није било („il n' y eut rien qu' on puisse appeler noblesse“ 97), него да се оно јавља тек од краја XII в. „en imitant les étrangers, surtout les Croates et les Hongrois, mais aussi les Byzantins“ (97). То је несумњиво нетачно. Питање о раном племству код Срба не може се решавати без Барског родослова. Рећи да је оно настало угледањем на Хрвате, Угре и Византију значи помешати неколике врсте виших друштвених класа, различитих између себе и друкчијих од српске властеле. Кадлец је био мишљења да је племство код Срба настајало и од владуштих, чиновника. У томе је јамачно имао право. Исто тако је тачно његово разлагање о отвореним редовима српске властеле (98), док је слабије све што пише о баштини, проијији и о племству поседом, у Босни. Како би Кадлец доказао своју тврдњу да су српске велможе имале „voix délibérative aux diètes provinciales“ (100), а ниже племство не? Да није и он ту упао у недопуштене аналогije? О српском и босанском племству не може се писати у истом даху. (100). Моћ племства се није толико дизала мешањем у промене на престолу — бар не племства као класе — колико Кадлец мисли. О делу-кругу сабора речено је у Уводу више него што извори дају права. Одакле зна Кадлец о саборима ово: „On y débattait des questions de droit souverain (couronnement, intronisation d' un co-régnant ou d' un successeur, abdication), la nomination d' un nouvel archevêque (le candidat était généralement l' igoumène du monastère serbe de Hilandar au mont Athos), la création de nouveaux évêchés ou monastères, toutes les affaires publiques importantes“. (101—102)? Написати то није тешко, али доказати је немогуће. За разлагање о босанским саборима ослонио се Кадлец на Ћ. Трухелку, а његове тврдње вапију за ревизијом, нарочито оно место где се позива на Растића, јер је тамо реч о народном збору у Конављима, а не о босанском сабору. Веома ми је драго што морам истаћи да је Кадлец на крају својих разлагања о саборима и ужим владарским саветима (102) врло опрезан. Тиме је исправио своја ранија залетања. Даље, Кадлец скоро у лету приказује положај свештенства у Србији (102), манастира (103), градова (103—104), себра (105), мeroпахa (105—106) и робова (107). То је све, углавном, преузето из К. Јиречека, док је разлагање о чиновницима и по Ст. Новаковићу. Административна подела Србије приказана је, опет, по К. Јиречеку (108—109), с нешто самосталности где је реч о жупанима; Кадлец редовно прикаже прво српске прилике па онда босанске. На крају овога дела Увода много се жалио што није ништа написао о српским финансијама (110). Заиста је штета.

Цели овај велики преглед стварно је историјски извод, а тек за њим долази разлагање о правним изворима. У њему се осећа да се Кадлец ослањао највише на филологе, док је писао о грађи за правну историју у нашим изворима. То се особито осећа тамо где је реч о српским биографијама (111). Све је нетачно што се о њима каже као о изворима. Оне су пуне особите грађе за нашу правну историју, али је треба наћи, а то не могу учинити они који не знају ни каква питања треба постављати при проучавању извора. Ја сам, мислим, показао на Теодосију шта се да сигурно ишчитати за наш друштвени и државни развој из његових радова. А сада се дивим обиљу

грађе за правног историчара код архиепископа Данила и његових настављача и чудим се шта је све досад превиђено при проучавању овога извора. Кадлечев приказ Троношког родослова (111) нетачан је, али то му се не може много замерити, јер је ово занимљиво дело било доскора заиста непознато. Неразумљиво је што Кадлец од византинских извора за српски правни развој спомиње само Григору и Кантакузина. Зашто баш њих и само њих? Много више византинских писаца има вести о Србима, али је ипак нетачно, или бар јако претерано, што Кадлец вели: „Faute de renseignements suffisants dans les chroniques serbes, nous sommes contraints de puiser nos informations sur l'histoire politique serbe aux sources des chroniques byzantines et autres“. (112). Разлагање о српским повељама је непотпуно и понегде и нетачно, нпр. све што се каже о Каранотвртковићу (112). У расправљању о Душанову закону (113 и д.) показао је Кадлец и довољно широко и дубоко познавање овога правнога споменика; у претресу односа између византинскога и српскога права највише се држао Зигеља. О уобичајеном праву доспео је рећи само неколико речи (118—119).

У петој глави обрадио је Кадлец руске државе (120—190), шеста глава се тиче Чешке (191—225), у седмој се обрађује пољско-литавска држава (226—285), у осмој је реч о Словенцима (286—289) а у деветој о хрватској држави и о Дубровнику (290—315). На крају књиге је библиографија, сасвим кратка, и за њом индекс.

Било је веома храбро од Кадлеца што се одлучио да прикаже основе и развој словенскога права до X в. Али због оскудице извора он се морао уопште, па наравно и код Срба, ослањати на много позније изворе, с претпоставком да се у њима огледа и раније правно стање. Такав је посао, међутим, веома опасан, ма с каквом опрезношћу био обављен. Иначе је Кадлец имао сасвим право што је мислио да приказ српскога друштвенога и државнога развитка мора ослонити на преглед српске прошлости. Његов трезвен и опрезан научни метод и умереност у теоријама — изузетна код правника — заслужују сваку похвалу. Пут којим је ишао јамачно је добар, и он би на њему доспео до још важнијих резултата кад би му било суђено да доврши своје драго дело. Овако остаје на млађима да оданде пођу где је он стао. За часним претходником ће ићи.

Никола Радојчић

Maritch D., Papstbriefe an serbische Fürsten im Mittelalter. Kritische Studien. Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde von der philosophischen Fakultät der Universität Freiburg in der Schweiz, Srem. Karlovci, 1933, 80, стр. XV + 95.

Верски зилотизам и конфесионална осетљивост често су помагали критичкој историографији да се сумњиве легенде изобличе и да се утврде историјске истине, наравно обично само код туђих вера и конфесија. Туђа лаковерност и страна, неоправдана, уображеност увек су се раније критиковале него ли своје. Тако су и односи православних народа према Римској Курији рано критички претресани, али с критиком редовно јако страсном и потпуно једностраном. Врло опширно и духовито — али сасвим с православног гледишта — претресао је односе православних народа према папама већ Адам Зерникав (Zoernikav) у свом сјајном делу „Tractatus theologici orthodoxi de processione Spiritus Sancti a solo Patre“ (I—II, 1774—5); о српској цркви је одељак сасвим мален (II, 956—7). Први почеци научне књижевности о Светој Браћи, Тириду и Методију, пуни су конфесионалне осетљивости, па је и у малој српској богословској књижевности XVIII в. преведен познати састав Х. С. Смита „Историческое разсмотрение вопроса есть ли Христианство въ Богеміи и Моравіи чрезъ Меѳодія по учению греческія или латинскія церкви введено?“ (1796). Ово је била, наравно, протулатинска теза, овде

опширније образложена него у краткој репутацији латинског схватања рада Свете Браће од Теофана Прокоповича уз словенски превод Орбинија од Саве Владисављевића (1722).

Још није у модерној науци било ни постављено, у свој ширини и дубини, питање о односима православних према Римској Курији, а оно је, ослоњено на ранију грчко-латинску полемичку књижевност, било већ страстима узбуркано. Зато се Јован Рајић, опрезан и бојажљив, што је могао више у својој Историји уклањао с пута сукобима православних и римокатоличких схватања, потпуно непомирљивих, да, разуме се, заступа ипак православна гледишта — опрезно, али ипак јасно. Монографски, врло учено и јако опширно, латио се целог сложеног питања о односима Срба према Римској Курији језуита Фрањо Ксавер барон Пејачевић у свом огромном делу „*Historia Serviae seu colloquia tredecim de statu regni et religionis Serviae*“ (1799). Стварно је то историја односа Срба и Римске Курије, састављена са жељом да докаже ову пишчеву тезу — Срби су били дотле папама одани, док није код њих превладао грчки утицај. Ово мишљење римокатолички писци редовно све до данас понављају. Но зато оно није постало истина.

И поред наглог напретка научне историографије, већина дела о односима између православних и Римске Курије одају већ на први поглед конфесионалну тенденциозност, јер се људи најтеже отресају конфесионалне осетљивости. Зато XIX и XX в. — бар у овој грани истраживања — стварно нису изменили схватања историографије XVIII в. Између конфесионалних схватања ових питања зјапи и даље простран јаз.

Пошто су међу свим православним народима Срби имали — већ због свог географског положаја — најживље везе с Римском Куријом, то су, наравно, њихови односи с њоме најзанимљивији и — најпотребније их је научно истражити. Константин Јиречек је дао за историју тих односа у Средњем Веку само опрезан преглед, пун занимљивих појединости, али лишен јасности и потпуности (*Staat u. Gesellschaft im mittelalterl. Serbien*, I, 53 и д.). Односи у новије доба — особито римокатолички покушаји унијаћења православних Срба — још су у стању оштрих полемичких сукоба, далеких од научнога утврђивања истине. Цео проблем односа Срба према Римској Курији заиста жуди за научном обрадом.

Две дисертације су кренуле да га помогну решити — Марићева, о којој ће овде бити реч, и М. Пурковића „Авињонске папе и Српске земље“ (1934). Марић се латио да претресе односе Срба према Римској Курији у Средњем Веку само на основу писама. Тиме се, донекле, одрекао осталих, ма и малобројних, извора. Свако писмо претресао је у нарочитом одељку. На тај начин није могао избећи понављања, и сам је, непотребним цепкањем, отежао прегледност своје студије. Чини се да писац није имао прилике да се довољно сигурно упуту у целокупну српску историју, па да на основу поузданог знања целе српске прошлости решава свој нарочити задатак. Поштена жеља Марићева, да савлада збиља велике тешкоће поузданог знања о целом српском развоју, осећа се, међутим, на свакој страни његове књиге. Но у томе није толико успео колико је за успешан самосталан рад из српске прошлости потребно. Осећа се већ на његову односу према изворима и литератури да он није историчар од струке, него богослов. Али његов проблем и није само исторички, него је и теолошки, па би, нема сумње, и историчар чинио сличне погрешке у богословском методу као Марић у историчком. То је сигурно. Иначе је врло добро да уске кругове стручних историчких проучавања пробијају претставници суседних и даљих научних грана. Напоре те врсте ја умем нарочито ценити.

Увод студији написан је за странце, дакле информативне је природе, и због тога му се не смеју чинити замерке с вишим научним захтевима. Ученији увод би необавештене странце више збунио него просветио. У томе је писац имао право што се спустио странцима, али ако је мислио да ће се неким међу њима приближити, понављајући заиста нетачна схватања, која

се сретају у једној читавој литератури о Србима, онда је у томе доиста погрешно. Научности Марићева списа не долазе добро већ у уводу изречени судови, које модерна историографија уопште избегава, јер су заводљиви. Заиста није требало тврдити, нпр., ово: „Само преко папинства могло се ступити у западњачку заједницу народа и тако добити ослонац против Византије и признавање државне независности“ (XIII). Зашто тврдити и ово, када није истина: „Српски владари бејаху у већини случајева спремни за... повратак римској цркви и за признање папинског авторитета“ (XIV). Такав је цели крај увода, у коме се при крају уз збиља научне радове спомињу и списи П. Балана и И. Марковића, који су, бојим се, и завели Марића на споменуте и сличне тврдње.

Поједини одељци Марићеве дисертације претстављају марљиво сложене коментаре уз папинска и владарска писма, с много хипотеза, јер је знање папинске канцеларије о Србима било, дуго времена, мало и нетачно, што писац није увек држао на уму, него је, на основу њих, падао и у такве тврдње и претпоставке које је немогуће бранити. Но писци уопште често ишчитају из својих драгих докумената више него ли њихови читаоци, па се Марићу не може много замерити што пише, нпр., о писму Гргура VII Михаилу Зетском „да нам показује црквене и политичке односе тадашње самосталне српске цркве у Зети“ (10). Камо среће! Сличне тврдње, не много срећне, и смеле претпоставке, недовољно изворима основане, не могу све низати, али понеке морам излучити. У преписци између Римске Курије на једној и Вукана и Стефана на другој страни нашао је Марић разлога за тврдње које нису увек тачне. Да ли се Вукан обратио на папу збиља због угарске провале у Хум? (21). Оваког суда као овај што га даље исписујем научна историографија се с правом клони: „Вукан је био реалан политичар који је умео искористити прилике у којима се тада налазила његова земља“ (22). И све даље о Вукану слично је оваквим речима за које није сам писац крив што су празне, јер су оне већ уобичајене фразе, али ипак само то. Како је Марић погрешно у својој похвали Вукана осећа се и из његова разлагања последица Вуканове политике, које су углавном добро приказане (30). Што се Стефана тиче, то Марић нема разлога онако оштро одбијати и мисао о политичким мотивима његових односа према Римској Курији (33). Држање Угарске у овом питању краљевске титуле осуђује — то је прави израз — писац овим речима: Љубоморношћу Угарске и Вукана спречен је нормалан ток приближавања Срба Риму (33). Зашто би било приближавање Срба Риму нормално?

У прави историјски истраживачки посао Марић се обично није упуштао, јер је, очевидно, желео да утврди само главне линије односа српско-римских. Па ипак је мислио да сме на основу писма папе Иноћентија III с много поуздања тврдити како је српска црква, пре автокефалности, била под Цариградом а не под Охридом (24 и 35—6). Боље би било да се у овом случају (а то би било добро и чешће учинити) ставило питање — а ако је папа био рђаво обавештен, као што и јесте, шта онда с овом целом претпоставком? Пошто је Марић споменуо оснивање самосталне српске митрополије, завршује тај одељак овим речима: „Најповољнији тренутак за пристајање Србије уз Рим бејаше доба Иноћентија III. Преговори нису, нажалост, успели због политичких односа, и тако је Србија за увек пропала римској цркви“ (38). На чију жалост? Историчари ће добро чинити да оваке судове оставе црквеним политичарима или коме било — само нека се они у њих не мешају. Ти путови сигурно воде из науке. О вести Томе Архиђакона, која се тиче крунисања Стефана Првовенчаног, опасно је говорити како је опширна (41).

Најмање се научна историографија може сложити с оним одељцима где Марић приказује односе између Срба и Римске Курије за краља Драгутина и Милутина. Тешка питања, данас још далеко од решења, писац сматра већ решеним. Доиста није сигурно што он вели о подели власти између Драгутина и Милутина (46), још мање што истиче за краљицу Јелену да је била

жестока римокатоличкиња (47 и 53), а најмање да је и синове васпитала у тој вери (47 и 55). Све то или није сигурно утврђено или је далеко од истине. Није сигурна ни тврдња — да не спомињем да се не слаже с ранијим разлагањем — како је православна црква уврстила краљицу Јелену међу светитељке (53). Али о томе нека исправљају богослови. Завршна реченица у овом одељку није основана на изворима: Србија је потпуно захваљивала свој црквени и државни полет онога доба дубоком утицају краљице-матере Јелене на њене синове (55). То је јамачно искрено мишљена но на изворима неоснована похвала, која је још надмашена крајем одељка о другом писму папе Николе IV Јелени, осталом, иначе, сасвим без успеха (58—9). Ту се спомиње „духовни портрет племените католичке српске краљице“ (58), а за њену познату установу за васпитање девојака мисли Марић да јој је ово била последица: „На тај начин се ширила католичка вера и култура“ (59). Ја сам се, међутим, изненадио када сам, за раније доба, нашао у Византији исту такву установу као и она краљице Јелене. Сличне фразе, као наведене, могу опити и збунити необавештене. О Драгутину се нема основа рећи да се потпуно ставио у службу римске цркве (61). За све оно што Марић пише о Богомилима (63) добро би било истаћи да то тврде њихови противници. Обавештења о далеким земљама — као Србија — нису била на Римској Курији толико тачна колико Марић верује. Било их је врло нетачних и јако тенденциозних. Преносили су их највише обавештачи и изасланици — не само краљица Јелена; и за њено доба (68). И Марић зове још Милутинову кћерку Царицу Зорицом (76). Много је погрешно што опет истиче да би Србија била данас католичка земља, кад би Иноћентије III помагао Стефана а не Вукана (87—8). То је много сложеније питање него што писац мисли, које, уосталом, спада у прорицања или у црквену политику или у домишљања без основе — само у историју не. На овај се начин само заводе они сироти људи којима су таква маштања драга.

За слободољубље српских истраживача врло је ласкаво што је Марић — без обзира на своју конфесију — ишао путем којим је мислио да га воде научни разлози. Његов тон разлагања врло је уљудан, мада је у литератури сретао врло често оштро и страшно полемичко расправљање. Мало је оштрији само према познатом руском историчару Е. Голубинском, али на то га је, мислим, завела полемичка књижевност црквенополитичких писаца као П. Балан и други, према којима је он показао више поверења него што би му научна критичност допуштала. Самосталност у критиковању стиче се, међутим, само брижљивим студијама и дужим искуством, ако истраживач има љубави према истини и ако има смелости да је каже. Марић је, мислим, доказао ово и једно и друго.

Никола Радојчић

А. М. Селищев, *Славянское население в Албании*, Софија, Мак. научни Институт, 1931, стр. VIII + 352, и, као прилог, карта данашње Арбаније са слов. именима места.

После старијег рада Макушева (*Историческія разысканія о славянах в Албанији*. Варшава 1879) о судбини словенства на територији данашње Арбаније, горње дело професора Московског универзитета данас је једини потпуни приказ овога проблема, а оснива се на сасвим модерним принципима. Дата што их пружа историја о Словенима у Арбанији употпуњена су резултатима из топономастике и диалектологије. Топономастички материјал којим располаже аутор из писаних је врела. У овом правцу има, према томе, још да се ради. Топониме што их сазнајемо из писаних врела треба још проверити истраживањем арбанаских диалеката на лицу места.

Као чисто своју новину у документацији аутор је дао и неколико извештаја руских консула о стању хришћана у овим крајевима за време опадања турске власти.

Сем тога, аутор је дао, поред опсежног прегледа словенских туђица у арбанаском језику према културним сферама, још и карактеристику ишчезлог словенскога говора у Арбанији, делом на основу анализе ових туђица и делом на основу анализе топономастичкога материјала.

Сагласити се треба са ауторовом главном тезом која вели да је некадашње словенство у Арбанији било у лингвистичком погледу директан западни наставак словенства у Македонији, управо онако како је и у геоморфолошком погледу Арбанија наставак Македоније.

Не можемо се, напротив, сагласити с њиме кад оштро дели ово словенство од српско-хрватскога и кад га ставља искључиво у најужу везу са бугарским.

Права је, на пример, произвољност, кад на стр. 318 вели аутор да се на северо-западу Арбаније појављују и елементи бугарске језичне групе, а међу те елементе рачуна 1. $e < ь$, 2. *Хелм* (за Хум), и 3 лична имена на *-ов*. У овој последњој тачки допушта додуше сумњање: „Может быть, к потомкам болгарской группы принадлежали носители патронимических прозвищ на *ов*: *Novacho Triboff*, *Pop Radosclavo Triboff* в селе *Copenico*¹ (1416 г.)“. $ь > о$, $ь > е$ налази се нпр. у лат. графијама за *Раџац* код Бара: *Rotez*² где Бугара уопште није никада било. Старије лат. графије *el* за касније срп.-хрв. у обична су ствар, упор. *de Chelmo* за Хум, итд., где такођер никада није било Бугара. А што се тиче посесивних адјектива од личних имена у срп.-хрв. антропонимији (упор. Шћепан Митров Љубиша, родом из једног села код Будве), ваља истаћи да делује управо комично, кад се чита, у једноме озбиљном славистичном делу, и за њих тврдња да спадају у карактеристику бугарске језичне групе. Не знамо зашто аутор не убраја онда и носитеље руских оваквих имена у потомке „болгарской группы“?

Да се види, колико у оваковој племенски обојадисаној лингвистици имаде неискреног језуитизма, припомињем само то да аутор нигде не вели да је појава $ь > е$ (екавизам), која се особито истиче својом бројношћу баш код ишчезлих Словена у Арбанији, а у Македонији је каснијега датума, нарочито карактеристична за српско-хрватску језичну територију. Вели на стр. 296 само ово: „В течение времени гласный $ь$ (\ddot{a} , \hat{a}) изменился у албанских славян в e , как в Греции, Македонии и западной Болгарии“. О истој овој појави код Срба ни речи; нарочито ни речи о оним Србима који су ово e (екавизам) донели баш из северне Арбаније и Старе Србије у Срем и Војводину. Само за \check{h} и \hat{h} у неким примерима из северозападне Арбаније милостиво допушта да је српске провениенције. Како се те појаве налазе и у Македонији, — а Арбанија је, како аутор исправно мисли, наставак Македоније, — могао је лепо и то метнути под бугарску лингвистичку капу са истим правом као и екавизам, па би Срба уопште нестало са лингвистичке карте Арбаније.

Већ је време да међу озбиљним славистима престане оваково племенско третирање лингвистичких проблема. Напредак у овом правцу може да донесе само лингвистичка географија како се уобичајила у романистици. Лингвистичке појаве треба, пре свега, и у славистици територијално ограничити без обзира на то да ли они чији језик карактеришу ове појаве зову свој језик бугарским или српским племенским именом. За арбанске Словене уопште не знамо којим су племенским именом звали свој језик. Код грчких Словена знамо барем толико да је било међу њима и српских и хрватских племена. Бугарско племенско име код њих уопште није потврђено, колико се може судити према топомастичци.

Лингвистичка ће географија зацело утврдити да одређене језичне појаве превазилазе племенске границе и да је за њих племенско обележје ништаво.

Јужнословенску територију треба, према томе, сматрати као лингвистичку целину у којој поједине појаве имају сад већу а сад мању територијалну

¹ Данас арбанаско и гласи *Koplik*. Упор. о овом називу *Časopis za slov. jezik*, VI, стр. 261.

² *Rad*, 224, стр. 146.

раширеност. Неке су се у току времена територијално рашириле, а неке сузиле, а неке опет ишчезле, како то бива свагде на свету. Свако племенско додељивање ових лингвистичких араа води само до злорабљења лингвистике у политичке сврхе, а не до правог научног сазнања.

У примедбама што следе дају неке поправке ауторовим тврдњама.

Стр. 4. *Горажда* код Призрена није потврда за $dj > жд$, јер је то *ж. р.* адјектива од личног имена *Горазд*, упор. *Горажде* у Босни и Боки. Исто тако није ни *Небрегошће*³ пример за $*tj > шш$, јер је други део адјектив од *-госш*.

Стр. 58, 244, 296. Називи *Требинња* (у Мокрој Планини северно од Корче) и *Требовча* не треба да стоје у вези ни у Арбанији са крчењем терена за насељивање. Прво је име зацело идентично са *Требиње* у Херцеговини, а ово је од личног имена; исто тако и друго, упор. *Zeitschrift für Ortsnamenforschung*, IV, 231, белешка 1.

Стр. 74. Истина је донекле што каже аутор: „Древний „Албанон“ не может безусловно указывать о нахождении там предков албанцев“; али треба ипак упозорити да је народно име срп.-хрв. *Арбанас*, рум. *Arbines*, арб. *Arbër*, *-ën*, *-ëništ* изведеница од имена овога града и да се покрива тачно са старим, античким начином прављења имена народа. Онако како су *Delmatae* прозвани по граду *Delminium* (данас Дувно), а *Burnistae* по *Burnum* итд., зову се и *Арбанаси* по граду *Albanum*. Значајно је да су Словени и Аромуни сачували арбанаски суфикс *-as* који одговара слов. *-јанинъ*, тако да *Арбанас* значи „становник града Рабна, Рабњанин“. Чудно је једино то што сами рођени Арбанаси не употребљавају данас у свом народном имену овога суфикса и што не знамо да ли су га икада употребљавали. Свакако наше име *Арбанас* апсолутно претпоставља да се најстарија домовина Арбанаса има тражити у овом граду и око њега. Упор. мој рад *Dolazak Slovena na Mediteran*, стр. 51.

Стр. 77. Арбанаски назив за белу овцу са црним или црвеним пегама *kuacë* зацело је цинцарска реч *coatîn*,⁴ упор. *Zeitschrift für roman. Philologie*, XXXVI, стр. 648 белешка, као што је и *përç*, *përçak* „ушкопљен јарац“ словенска реч. Не знамо зашто ове речи стоје у списку чистих арбанаских речи које упућују на њихово старо пастирско занимање. Арб. *shilek* од чега долази срп.-хрв. *шилџег*, *шилџеж* итд. биће такођер словенска реч *селешак*, г. *селешка* „младо овогодишње јагње“ од *сѣ* „овај“ и *лѣшо*. Не иде у овај списак.

Стр. 78. У Драчу се у 14 веку пише грчки, словенски и латински. Натпис Топијин у Елбасану из г. 1381 је такођер састављен у ова три језика која су у оно доба курсирала у Арбанији као језици саобраћаја. То се види и у именима водећих Арнаута. Иван Скендербег има и грчки назив *Καστρινοῦ(α)*, који садржи грчки суфикс *-ῶτης* од *Kastri* (упор. арбанаско племенско име *Кастрашчи*). Упор. *Ак. Рј.*, IV, стр. 883. Запазити треба и новојелинску фонетску промену $л > р$ у *Arbanum* за *Albanon*.

Стр. 142, 187 и 298. *magulë* или *gamulë* „хум“ зацело није посуђено из словенског. Томе се противи румунски облик *măgură* истога значења, а ово не може да се оснива на слов. *могыла*.

Стр. 153. *vorbë*, гегички назив за глинену лонац за кување, никако не долази од слов. непотврђеног апстрактура *варьба* „варење“, него од речи *рб* (Жумберак, Унијати), *рбина* (Вук), буг. *хърбъ*, *хърбелъ*, *хърбавъ*, рум. *hîrb*, све у значењу раскрханих лонаца. Гледе *ѣ > арб. о* упор. *kovél < кѣвьль*. Арб. *kovë* није уопште словенска реч, упор. Г. Мајера *l. c.*

Стр. 156. Арб. *otkaç* „отка или орићак којим се чисти плуг“ не може се никако упоређивати са бугарским глаголом *ошкачвам* или *ошкачам*, „откачити“, него само са срп.-хрв. речи *ошка* или *ошик*, а нарочито са обликом

³ Упор. *Небрегово* у старој српској држави из 14 века, *Ак. Рј.*, VII, стр. 799.

⁴ Упор. Даламетра, *Dicționar macedo-român*, стр. 67; Ђорђе Паску, *Dictionnaire étymologique macedoroumain*, I, стр. 69, бр. 443.

oйћкач, за који Вук вели да се говори у Црмници (Зетска бановина). Овај последњи облик вели да су ишчезли Словени у Арбанији говорили *oйћкач* за орићак или оритак, реч од исте основе од које су и глаголи *шакнуши*, *шицаши*.

Стр. 158. Арб. *kërçun(i)* „*Baumstumpf*“, гегичка реч, која долази од нашег глагола *крчиши*, како исправно каже аутор; али арбанаска реч показује исти, редак додуше, суфикс који и имена дрвећа *горун*, *сладун*, румунски *şledun* и због тога је од интереса.

Стр. 161. Као у Македонији и на осталој јужнослов. територији тако има и у Арбанији назив *Бабуна* за планину и насеље. Стоји зацело у вези са нашим старим називом за богомиле, али никако, како уче аутор и *Ак. Рј.*, I, стр. 136 (упор. Бернекер стр. 37), са *бабом*. *Баба* долази често додуше у словенској топономастици, али са богомилима нема никакове везе. Име *бабун* за богомила (упор. *Ак. Рј.*, I, стр. 136) биће у вези са средњевековним називом незнабожачког идола *Muhammed*. Како су се у средњем веку исламски Сарацени сматрали као главни претставници незнабоштва, постао је пророк Мухамед главни репрезентант кривоверовања. Ово име измењено је у старој француској и немачкој епици у *Vaphomet*, од чега настаде правилно *бабун*⁵ са испадањем дочетка. Треба још приметити да су у старој француској епици Словени и Бугари изједначени са Сараценима у погледу кривоверовања.⁶ Назив *бабун* „кривоверник“ дадоше западни противници богомила. Ову ћу своју мисао утврдити другом згодом. Напротив, арб. реч *babine* „мера за зрно“ итд. нема никаква посла са називом *бабун* за богомиле и аутор је погрешно што је ове изразе помешао. Ова арнаутска реч стајаће можда у вези са срп.-хрв. називом за меру жита *ваган*. О овој доста раширеној речи писао је К. Штрекељ, *Zur slavischen Lehnwörterkunde*, стр. 69 и сл. (Denkschriften d. Wiener Akademie, phil.-hist. Kl., св. 50).

Стр. 162. Арб. *groshë* је већ Мајер⁷ боље протумачио од аутора. Не може да исходи директно од *грах*, него од *граша*, хипокористика од *грах* (упор. *Ак. Рј.*, III, стр. 390). Ово мишљење није баш вероватно, јер је *граша* реч тепања. Пре ће бити да је основица арб. речи *grashina*, аугментатив од *грах*. Овај последњи облик долази и код Арбанаса: *grashinë*. Мењање *a* у *o* догодило се код Арбанаса. Дочетно *-ина* испало је као у *coaşin* > *kuacë* (в. горе).

Стр. 164. Арб. *rrap* „*Platane*“ не може да долази од наше речи *граб*, како учи аутор, јер Арбанаси не мењају словенску консонантску групу *gr* у *p* (упор. *grudë*, *grusht*, *gradinë* итд.) и јер је *граб* друго дрво. Мајер и Миклошић изводе арбанаску реч од слов. рѣпина „*platanus*“. Ово доиста може да буде. Горе смо видели у *groshë* да суфикс *-ina* може да испадне (упор. и *Kraja* за *Krajina*) ради тога што се је помешао са дочетком *-in* у акузативу. *k* даје *a*, упор. *sanë* за *сѣно*. Врло је вероватно да и име села *Рајеш* у Македонији стоји у вези са овом речи.

Стр. 169. Арб. *sule* „мала лађица“ (Геге) може доиста да је посуђено из слов. члнѣ и да показује прелаз *лн* > арб. *l* као *кѣпѣљникѣ* > *Koplik*. Зацело да није из исте романске речи од које је и словеначко *суљ* „посуда за воду“. Последње је исто што и лат. *solum*, реч која је раширена по северноитал. диалектима, упор. Мајер-Либке, *Roman. etym. Wörterbuch*, 3. изд. бр. 8074. Ауторово довођење у везу арбанаске и словеначке речи има се забацити.

⁵ *b* за *ф* упор. у *facula* > *бакља* итд. Дочетак *-et* губи *Mahomet* већ у старофранц. епосу (*Mahom*) и у даљој изведеници провансалској *bafoma(e)ria* „џамија“. Измена почетка *Mah-* у *Vaph-* догодила се зацело под упливом народне етимологије у Јужној Француској где се име исламског пророка довело у везу са глаголом *bafar* „спрлати се, се поцует“. О последњој речи упор. v. Wartburg, *Französisches etymologisches Wörterbuch*, I, 203 и Мајер-Либке, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, бр. 878.

⁶ Упор. мој чланак *Sloveni* и *starofranc. epici* у *Зборнику Богдана Појовића*, Београд 1929, стр. 187—294.

⁷ Прихватио и Јокл, *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen*, стр. 184 и сл.

Стр. 169. У терминологији је аутор често недоследан и неодређен. Тако код арб. речи *krap* узимље „јужнословенско посредство“, а други пут, нпр., стр. 181. разликује словенску, бугарску и српску назнаку код извора арб. речи. За *poterē* стр. 178 не вели да је из српског, него из слав. потѣра, а за арб. *penes* да је из јужнослов. њенез (стр. 176), као и код *vladikē* (стр. 180). Код арб. речи које показују њ > о као *pestrovē* (169), *bo(r)silok* (163) итд. вели опет да су из бугарскога, а ипак се може тачно утврдити да је ово њ > о идентично са аналогном појавом у језику најближих арбанаских суседа Торбеша који су пореклом из Горње Реке. Код *dērstilē*, *trēstilē* вели опет на стр. 289 и 325 да је из „слав.“ *dъrstило*, премда се и буг. каже поред *дръстѣлѣ* без -о и *дръстѣло* са -о, итд. За реч арб. *супѣ* вели да је јужнословенска, и ако се зна да је та реч највише карактеристична баш за македонске говоре. У лингвистичкој студији као што је ова очекивали би свакако да ћемо бити обавештени о томе што значе провениенције словенска и јужнословенска, а што српска и бугарска.

Стр. 173. Арб. *таџакон* можда садржи сложену реч од срп.-хрв. *маљ* из лат. *malleus* и *чаканъ*; свакако *та-* није префикс; али може бити и у вези са рум. *maciușă*.

Стр. 178. Код арб. *плаџѣ* тешко је рећи да је од срп.-буг. *џлаџка*, јер су ту реч на Балкану највише проширили баш Арбанаси који су се тим послом и највише бавили. О овој занимљивој балканској речи донеће *Revue internationale des Etudes balkaniques* посебну студију.

Стр. 185. арб. *kumār* „девер“ није иста реч која и срп. буг. *кум*, која је посуђена из балканскога латинитета: *commater*, упор. *Revue des Etudes slaves*, X, стр. 188 и сл., 198; него је из новојелинскога *κομπάρως* или цинцарскога *cumbar* са *mb* > *m*.

Стр. 189. О арб. *џикѣ*, нашем *чука*, арб. *suka* упор. сада моју студију *Zum Balkanlatein* IV (Zeitschrift für roman. Philologie, LIV, стр. 479, бр. 13).

Стр. 198. Арнаутски и бугарски назив за спужа *ligavēs* (Годин) и *лигавец* нема никаква посла са лат. *lolligo* „сипа“, него је то леп наш супстантивирани адјектив *лигав* „слузав“.

Стр. 204. Име места *Биглиштиа* зацело није у вези са тур. *bekli* „запертѣй, охраняемѣй“, него са новојелинском посуђеницом из латинског језика *βήλα* „стража“ од *vigilare* „чувати стражу“ (упор. Г. Мајер, *Neugriechische Studien*, III, стр. 14). Суфикс је само словенски. *Биглиштиа* одговара бројним срп.-хрв. топонимима *Сѣражиштие*.

Стр. 220. Искључено је да би назив места *Калъ* и *Драчеви калъ* у христовуљу цара Душана могли бити од лат. *callis*. *Кал* у значењу блата је једна од најобичнијих слов. топономастичких основних речи,⁸ упор. и *Ак. Рј.*, IV, стр. 833. Не смета што се цар Душанов *Драчеви калъ* налази у брдском крају. *Кал* који ја знам по властитом виђењу из Жумберка је такођер калџу на брду.

Стр. 222. Под имена места изведена од **dъbrъ* или **dъbrъ* ставио је аутор и таква имена која очито не иду заједно. Данас арбанаска, а некада словенска места *Добруша*, *Добриштие*, *Добрушиш*, *Добрица*, *Добренъ*, *Добране*, *Добрчан*, *Доброчани*, *Добрачи* зацело немају никакове везе са оном истом речи коју имамо у имену места Дебар.

Стр. 224. Чисто арбанаско име места *Pulaj* на ушћу Бојане, а звало се у 15 веку *Palani*, *Pulani*, нема никакве везе са нашом речи *џољана*. Сва арбанаска месна имена на -*aj* означају фамилијска насеља као и наша на -*овци* или -*евци* или као румунска на -*ești*. *Пулај* одговара посвема срп.-хрв. *Павловцима*.⁹ Арб. -*aj* < лат. -*aneus* образложио је Јокл, *Studien zur albanesischen Etymologie und Wortbildung* стр. 104 (Wiener Sitzungsberichte, 168).

Стр. 226. Топоним *Извор* обичан је и на читавој срп.-хрв. територији;

⁸ Упор. Миклошић, *Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen* II, стр. 178 бр. 194.

⁹ Упор. *Ак. Рј.*, IX, стр. 716

не само на бугарској и македонској, упор. *Ак. Рј.*, IV, стр. 346 који аутор не употребљава за своју документацију.

Стр. 227. *Порој* је постојао и у старој српској држави, упор. *Ак. Рј.*, X, стр. 873.

Стр. 261. Данас арбанаска месна имена *Граждани, Грачани, Заградчани*, не треба да значе насеља која су основана по „выходцима из града или градца, из заграда“, него исто што ипр. и име села *Грџани* код Загреба. Како се Загреб некада звао *Градец* и имао своје кметове (*iobagiones*) у овом селу, названо је кметовско насеље према месту коме је припадало. Није још познат случај да ће грађани оставити град и основати сеоско насеље како аутор претпоставља за ова словенска имена у Арбанији. То би за грађане значило ићи с коња на магарца.

Селечка је као и у Македонији адјектив од деминутива *селце*, не од *село*.

Стр. 262. Назив *Селеница* садржи у Арбанији као и у Пелопонезу не суфикс *-еница*, него *-њница*. То су супстантивирани адјективи од *село*. *Сеница* (Херцеговина) = *Селница* (Арбанија) = *Селеница* (Арбанија, Пелопонез) означају територију, земље које припадају селу.

Стр. 265. Арбанаска месна имена *Булгери, Булгарец, Булгари* (последње у драчкој епархији) не доказују да су и некадашњи Словени у Арбанији сами себе звали према имену бугарске државе и народа који је њом владао као и они у Мизији и Тракији, јер је овде бугарска држава била веома краткога века. Ова имена могу бити исте природе као *кашун бугарски*, који се помиње у краљ Милутиновом хрисовуљу за бањски манастир. Новаковић је пронашао овај катун у имену села *Бугарић* повише Митровице. Словени на Ибру нису се никада звали Бугари, већ Срби. Са кретањима бугарских катуна могу бити у вези и горе поменута арбанаска имена, а не, како мисли аутор, са називом *Бугарин* за *Словене*. Упор. *Јужнословенски Филолог*, XII, стр. 87 и сл.

Стр. 266. Како долази арбанаско месно име *Доброник* међу имена изведена од личног имена, кад може да буде исто што и *Дубровник*?

Ни арбанаска месна имена *Юб, Юба* не треба да су од личнога имена, него од адјектива *любъ* „*salus*“, упор. месна имена алпских Словена *Љубно* (њем. *Leoben*) и *Љубљана*, упор. *Etnolog*, VII, стр. 52 и сл.

Стр. 295. Да се види како Словени северне Арбаније стоје у најужој вези са Словенима у Паштровићима, треба поменути да реч *Sudia* или *Sudichi* долази и данас у Паштровићима у облику *суђа* „судија племена“.

Стр. 296, белешка 2. Не знам зашто „несомнено в основе *Рахова* лежит корень **rōkh*“, а в основе *Рѣхова* корень **rēkh*“, кад се зна да се је архаизам *a* за *ъ* у *орах* сачувао на великом делу српско-хрв. територије. Упор. уосталом мој чланак у *Casopisu za slov. jezik* итд., VIII, стр. 118—125.

Стр. 307. *Дубачани* биће зацело штампарска грешка за *Дубочани*, *Ак. Рј.*, II, стр. 843.

Ове моје белешке што сам их учинио читајући помњиво рад ученога совјетског слависте не умањују вредност његову, данас јединоме, делу из којег се можемо детаљно информисати о трагичној судбини словенства у Арбанији.

П. Скок

Н. Вулић, Антички сѝоменици у нашој земљи. Споменик Срп. Краљ. Академије Наука II разред 55. Београд 1931, стр. 1—259.

Горња збирка садржи критичко издање у разним областима северне и Јужне Србије нађених, већином нових грчких и латинских натписа (651 број). Регистар имена и ствари, те грчких и латинских речи олакшава употребу ове збирке натписа, која пружа драгоцен материјал за културну историју северне и јужне Србије у античко доба. Историски је својом садржином најинтере-

сантнији у хексаметрима састављени у околини Пријепоља нађени натпис број 332 из времена цара Јустинијана, који допуњује извештаје Прокопијева списа *De aedificiis*. Због важности садржине дајем текст натписа у целини:

† *Omnia quae cernis magno constructa labore moenia, templa, domus, fontes, stabula, atria, thermas auxilio Christi (sic!) paucis construxit in amnis antistes Stefanus sub principe Iustiniano*. Сумарна редакција говори о подизању једног града или бар једног кварта у граду уз поименичан навод готово свих врста грађевина, које сачињавају градско насеље. Из израза *antistes*, који у државној и црквеној терминологији тога времена означава епископа, може се закључити да се натпис односи на изградњу епископског резиденцијалног града или градског кварта око епископског двора; повод и ближе околности ове грађевинске акције нису наведене у натпису. Судећи према тексту натписа иницијатива за градњу потекла је од епископа Стефана, који је, може бити, о свом трошку извео ову градњу. Познато је нпр. да је Теодорит епископ града Кира (V век) из епископских прихода подизао у свом граду тргове, купатила, мостове и водоводе.

Ф. Гранић

Н. Вулић, Неколико питања из античке прошлости. Глас Српске Краљевске Академије CLVI, други разред 78. Београд 1933, стр. 1—86.

Горња збирка обухвата девет расправа, у којима (изузев једну) г. проф. Вулић с великом ерудицијом расправља проблеме из античке прошлости наше државе. Три расправе односе се на античку историју Јужне Србије: Јеврејски натпис из Стоби (стр. 34—42); *Iustiniana prima* (стр. 53—62) и Дарданци (стр. 63—72). У првом чланку писац критички анализира формалну и материјалну страну 1931 године у Стоби нађеног на грчком језику редигованог јеврејског натписа. Предмет натписа је поклон зграда јеврејској општини у Стоби од стране Полихарма, који је у тамошњој јеврејској општини вршио разне од јеврејске општине поверене му дужности. Полихарм је за себе и своје наследнике задржао право становања у извесним просторијама, док у погледу осталих просторија јеврејска општина има право уживања у оквиру донативног расположења. За прекршај донативних одредаба предвиђена је у санкционој клаузули новчана казна у висини од 250.000 динара, коју преступник има да плати патријарху. Термин патријарх може по мишљењу г. проф. Вулића да означава како провинцијалног (са седиштем у Стоби) тако и централног, врховног јеврејског верског поглавара; хронолошко фиксирање овог натписа омогућило би, може бити, и решење овог питања. У другој расправи, *Iustiniana prima*, г. проф. Вулић, полазећи од чињенице, да се *novella imp. Iustiniani XI*, (ed. Schöll; nov. XIX ed. Zachariae) не служи терминологијом, која провинције *Dacia mediterranea* и *Dardania* не третира као идентичне појмове, долази до закључка, да се *Iustiniana prima* налазила у области *Dacia mediterranea* а никако не у области *Dardania*. Граница ових двеју провинција ишла је, може бити, кроз територију, која лежи између *Scupi* и данашњег Скопља; новооснована *Iustiniana prima* налазила се на територији данашњег Скопља. Ово решење је, додуше, само провизорног карактера, јер у данашњем Скопљу — изузев водовод — нису нађени никакви трагови, који би дали солиднију основу за овакву локализацију града *Iustiniana Prima*. У току даљег излагања писац истиче да је вероватно *Iustiniana prima*, која је у црквеном погледу несумњиво правни наследник метрополе *Scupi*, саграђена сасвим у близини старог митрополитског града. Ако је ова теорија о правном наслеђу града *Iustiniana prima* тачна, имали би занимљив случај персоналне уније двеју у административном погледу једне од друге независних митрополитских области, јер, с обзиром на текст Јустинијанових новела XIX и CLI с. 3 (ed. Zachariae a Lingenthal-I, 131 и II, 267), који сведочи о самосталном постојању обеју митрополитских области, тешко се може претпоставити др-

квено спајање провинција *Dacia mediterranea* и *Dardania* у једну јединствену црквеноуправну област. У трећем чланку Дарданци, подробном анализом и интерпретацијом извора опровргава мишљење румунског научника *Mateescu*, да је Дарданија била насељена више трачким него илирским етничким елементом. *Mateescu* се у научном истраживању служи погрешним методом, који идентичност или сличност особних имена сматра доказом, да у областима, у којима налазимо ова имена, живи један и исти народ. Г. проф. Вулић сматра да докази за неилирску народност Дарданаца почивају на лабавој основи и да нема разлога за тврдњу да Дарданци нису били Илири него да, на против, све што је о Дарданцима познато, говори у прилог илирском етничком карактеру Дарданаца.

Ф. Гранић

Св. Станојевић, Свети Сава и независност српске цркве. Глас Српске Кр. Академије CLXI. Други разред философско-филолошке, друштвене и историске науке 83. Београд 1934, стр. 199—251.

У горњој расправи г. проф. Станојевић излаже историју постанка независности српске цркве. Критичком анализом извора и оштроумном интерпретацијом односних места у Доментијанову и Теодосијеву житију св. Симона (срп. краља Стевана Првовенчаног) и двају протестних писама охридског архиепископа Димитрија Хоматијана (прво, у мају 1220 писано писмо, упућено је краљу Стевану Првовенчаном; као адресат другог писма које може да потиче најраније из јесени 1221, фигурира икуменски патријарх Герман II), који је био веома добро упућен у црквено-политичку ситуацију на Балканском Полуострву и у западном делу Мале Азије, долази писац до резултата, да се црквенополитичке концесије, које је св. Сава приликом свог првог боравка у Никеји (1219) добио од императора и патријарха, састоје у хиротонији св. Саве за архиепископа Србије и у преносу на св. Саву права хиротоније епископа и клирика на српском подручју. Овом приликом српска црквена област није добила опсежнијих јурисдикционалних права. Краљ Радослав, наследник Стевана Првовенчаног († 1223), који се налазио под утицајем свога таста, цара Теодора Комнина Епирског, био је склон да успостави јурисдикцију охридске архиепископије над српском државном облашћу, која је пре 1219 у црквеноправном погледу потпадала под охридску архиепископију, и може бити да је и успео да ову своју намеру и оствари. Из кореспонденције охридског архиепископа Димитрија Хоматијана са краљем Радославом може се закључити, да је охридска архиепископија с великом одлучношћу и истрајношћу заступала каноничко становиште црквене зависности српске државне области од охридске архиепископије. Међутим св. Сава је уочио, да би икуменски патријархат, и Никејско царство, с обзиром на политичку констелацију на Балканском Полуострву а нарочито на политичке претензије епирских владара, били склони на већа попуштања у црквеном питању. озбиљни разлози говоре у прилог комбинацији, да је св. Сава приликом другог путовања на Исток (после 1229 године) свршио и један важан црквенополитички задатак. Повод његову путу у Никеју могла је бити или чињеница да је краљ Радослав српску државу поново у црквеном погледу потчинио охридској архиепископији или бојазан да би се то могло у догледном времену догодити. Постојала је најиме опасност да би, ако не буде начелно решен начин попуњавања архиепископске катедре, у случају седисвакандије, изазване смрћу или добровољном резигнацијом титулара, охридски архиепископ уз потпору наклоњене му српске државне власти могао поставити на упражњену архиепископску катедру особу свог поверења, а овај акт имао би у првом реду несумњиво за последицу губитак фактичне самосталности српске цркве и уништење српске националне јерархије, а у другом реду онемогућио би сваки утицај Никејског царства на прилике у Србији. Веома

је вероватно да је св. Сава у овако ванредно повољним спољнополитичким околностима успео да код икуменског патријарха Германа II издејствује одобрење да право хиротоније архиепископа Србије, које је било резерватно право патријарха, буде пренесено на сабор српских епископа. Патријарху је резервисано право комеморације на првом месту у црквама у Србији. Али када је цар Михаил VIII Палеолог на унионистичком сабору у Лиону (1274) протествовао против независности српске и бугарске цркве, употребила је, може бити, српска црква ову прилику, да се ослободи и последњег трага формалне зависности од византиске цркве. Г. проф. Станојевић овом расправом успео је да правилно осветли једно од најважнијих питања српске црквене историје: проблем постанка њене каноничке самосталности.

Ф. Гранић

Н. П. Благољвѣ, *Еклога*. Универзитетска библиотека, № 122. Софија 1932, стр. 1—240.

Еклога — законски зборник који је због своје краткоће и јасноће стекао велику популарност како у Византији тако и у словенским земљама — има нарочиту срећу у погледу издања. Старим издањима (Leunclavius 1596, Zachariae von Lingenthal 1852 и Monferratus 1889 године) придружила су се последњих година издања Е. Freshfield-а 1926, на енглеском језику с опширним уводом и коментаром, G. Spulber-а 1929, са француским преводом и врло озбиљном расправом, и J. Zeros et P. Zeros-а 1931 год. на грчком, а 1932 г. изашло је и бугарско издање приређено од Благојева, познатог историчара права.

У предговору ове књиге аутор правилно упозорава: да Еклога сачињава епоху у византиском законодавству и да има значај и за историју словенског права, јер је ушла у штампану Крмчију, која је постала званичан зборник православне словенске цркве. Као у свом грчком оригиналу, тако и у словенском преводу она је била у употреби у свима словенским православним земљама и тиме је извршила известан утицај на правна схватања словенских народа.

У уводу г. Благојев говори о Еклози уопште, о њеном ширењу, издањима, плану свог издања, о изворима и литератури. *Први је део* посвећен историји споменика: наслову, ауторима, законодавном раду Лава III и Константина V, узроцима који су изазвали појаву зборника, години обнародовања, о односу Еклоге према римском праву, о утицају на њу од стране источних народа, утицају хришћанства, односу према доцније византиском праву, односу према обичајном праву Јужних Словена, утицају њеном на бугарско право и о старобугарском преводу Еклоге. *Други део* садржи подробну догматичку анализу садржаја Еклоге: ту се показује основна разлика практичног карактера Еклоге од теориске систематичности Јустинијановог зборника. Г. Благојев проучава сваку главу и сваки параграф Еклоге, анализујући његов значај и одношај како према нормама претходног римског права, тако и према законима на које је Еклога имала утицај: Прохирону, Василикама, Арменопулу и Матији Властару. *Трећи део* обухвата грчки текст извора с бугарским преводом. Текст је наштампан према Лингенталовом издању; у белешкама наведене су варијанте из издања Леунклавија и Монферата. Велика правничка ерудиција, показана у делу догматике, и одлично познавање грчког језика, које је допустило аутору да часно преброди стилистичке потешкоће споменика у преводу његовом на бугарски језик, чине ову књигу врло корисном како за византолога тако и за сваког историчара словенског права.

Обраћајући се првом, историском делу, историчар мора зажалити што је тај део, који обухвата велики број занимљивих и важних питања, сведен само на 28 страница, Узимајући у руке књигу таквог стручњака, као што је

г. Благојевић, читалац очекује да ће у расправи о споменику наћи детаљно разматрање свих спорних питања и исцрпан преглед свега што је у дотичној области постало својином науке. Међутим ствара се утисак да је аутор посветио сву пажњу другом и трећем делу, а у првом предлаже само кратак резиме својих истраживања. Стога нека тврђења ауторова нису убедљива.

Тако је у првом реду датирање Еклоге 741-ом годином, насупрот у науци установљеног датума — 726, за који су се одлучили Васиљевски, Гинис, Фрешфилд, Спалбер, Острогорски, Зепос, А. Соловјев и др. Писац сматра да је њихово мишљење нетачно, јер је „Лав III првих година свог царавања, т.ј. од 717 до 726 године, био потпуно заузет одбраном Цариграда од Арабљана, ратом против њих у Азији, борбом против разних претендената на царски престо и црквеним реформама које, пре него што су уведене, бежу предмет опширног и темељног проучавања“. Међутим, Лав III је одбио Арабљане од Цариграда већ прве године своје владавине, а доцнији сукоби на азиској граници, који су трајали до саме његове смрти, нису могли да утичу на законодавни рад у престоници. Сергијева авантура на Сицилији и Анастасијева завера у Солуну биле су локалне, краткотрајне епизоде, те нису много сметале унутарњем животу Цариграда. Црквене реформе јављају се тек после 726 године. Напротив, главни аргуменат противне теорије — да у Еклози нема никаквих алузија на борбу против икона и на спојени с њоме негативни одношај државне власти према манастирима, — има врло велику убедљивост. Најзад, постоји чак и један рукопис са забележеном 6234-ом, т.ј. 726-ом годином. Чини се зато да је ипак требало одлучити се за овај датум.

Незадовољава читаоца ни глава о оријенталном утицају на Еклогу. Аутор говори само о приликама које би *могле да омогуће* такав утицај, али не наводи ни једну конкретну чињеницу која би тај утицај показала. Код читања ове главе јавља се нада да ће се хипотеза о постојању оријенталског утицаја потврдити конкретним упоређењем појединих одредаба Еклоге с нормама оријенталног права у другом делу књиге, код догматичког разматрања глава о брачном, наследном и казненом праву. Али, и тамо нема овог упоређења. Сем тога ствара се нејасност: зар је истовремено дошао са Истока и *хумани* утицај арабљанске правне књижевности и *дивљачки* персиски обичај сакаћења? Или, ако ћемо у увођењу у византиско право сакаћења (уколико је оно заменило смртну казну) гледати победу хуманости, — требало то приписати арабљанском утицају или утицају црквене хришћанске књижевности, како то тврди и сам аутор мало доцније, на стр. 27? Можемо са своје стране приметити да је, по свој вероватности, у овоме заиста највише одлучио утицај Хришћанства, али да увођење грозног сакаћења за злочине против седме заповеди није се јавило као израз хуманости, него, напротив, као сретство што јачег застрашавања у циљу одбране хришћанског морала. Па онда: зар се Еклога, по самом свом практичном карактеру и по напуштању теориске систематичности римског права, не јавља као потпуна супротност филозофском духу, који се истиче у арабљанској правној књижевности VIII-ог века? Па коначно: зар су могли да утичу на састављаче Еклоге погледи великог арабљанског правника Абу-Ханефа, чији научни рад пада у доцније доба (живео је од 702 до 772 год)?

Од великог су интереса две главе у којима се претреса питање о односу према словенском праву. Аутор устаје против мишљења Васиљевског, Успенског, Крумбахера, Златарског, Фрешфилда, Зепоса и других, који налазе у Еклози словенски утицај. Ту би писцу било сасвим довољно: 1) упозорити на то да су подаци о нормама обичајног словенског права у VIII веку врло проблематични, те је тешко упоређивати с њима норме Еклоге и 2) показати да се хипотеза о словенском утицају на законодавни рад иконоборског доба оснива на претпоставкама које се у последње време сматрају као оборене, на име, да је *νόμος ὑεσρωτικὸς* састављен у ово доба, и да се у њему налазе докази за постојање у Византији у VII-ом веку слободних сеоских општина које су, тобоже, настале услед доласка Словена на Балканско По-

дуострво. Место тога писац доказује немогућност словенског утицаја на Еклогу тиме, што су прави појмови Јужних Словена у то доба били и сувише примитивни да би могли деловати на напредне појмове Еклоге; тиме, што Јужни Словени нису онда познавали установе заруке, брака, наследства, завештања, старатељства и облигациског права; и тиме што у обичајном кривичном праву Словена није постојало сакаћење (аутор се позива на најстарији јужно-словенски зборник — на Винодолски статут).

Са методолошког гледишта присталице противне теорије неће сматрати ову аргументацију за најбољу. Сасвим је разумљиво да су се норме обичајног словенског права разликовале од византиских норма и да су словенски правни појмови далеко заостајали иза правних схватања Римљана. Али уза све то Словени су ипак могли да изврше на развитаку византиског права извештан индиректни утицај у правцу варваризације правних појмова. Са тог гледишта требало би пажљиво проучити разлике које се јављају у законима иконоборског доба у односу према Јустинијановим законима. Искрпна анализа показала би да ли су се те промене јавиле под утицајем правне праксе, која се мењала у вези са променом егничких прилика на Балканском Полуострву и у Малој Азији у току VII и VIII века, или независно од тога. Особиту пажњу требало би посветити питању о колонату, јер управо одсуство података о њему у законима царева иконобораца сматрало се за доказ потпуног прекида с традицијама економског уређења римског доба, и тумачило се као последица словенског досељавања у границе Византиског царства. Има слабих страна и у следећој глави о утицају Еклоге на бугарско право. Писац је, на пример, недоследан кад се изјављује против мишљења Васиљевског да је Еклога могла бити позната у Бугарској пре покрштења, а већ пар редака даље говори да се у питањима Бориса папи Николи види познавање Еклоге. Зар није она била позната у градовима, где је постојало грчко становништво, које је, шта више, учинило грчки језик званичним језиком у Бугарској онога доба? Незадовољава одсуство конкретних чињеница, без којих расправљање о узајамним односима византиског и словенског права губи сваку научну вредност и претвара се у дилетантски „разговор“ о предмету. Зар не би било овде потребно навести и стручну литературу о питању, или барем упутити читаоце на библиографију наведену, на пример у чланку проф. Соловјева „О византиском праву на Балкану“ (Годишњица Чупића XXXVII).

Морамо скренути пажњу још на неке нетачности, које се јављају код бележења историских података. Напр. на стр. 2 и 3 аутор каже: да су „у IX—X веку скоро сви Јужни Словени улазили у састав Бугарске државе. У IX-ом веку није било ни једног момента са сличном политичком ситуацијом, а и у X-ом веку у државу Симеона Великог нису улазили „скоро сви Јужни Словени“, него су под власт Бугара потпали само источни делови српског племена. На стр. 10—11 поменута су два едикта Лава III против икона — 726 и 728 године. У садашње се доба мисли да је постојао само један едикт. Али, и ако аутор не би прихватио ову хипотезу, његов други датум свакако је погрешан: требала би да стоји 730 година. Даље, на стр. 11, из тога што Теофан говори о раду Лава III на покрштавању Јевреја писац закључује да је то питање играло одлучну улогу у иконоборским плановима цара. Садашња наука види у овом покрету много дубље разлоге. Тамо где писац говори о неким историјским питањима (напр. о икономахији) много би пријатније било видети ослањање на новију литературу од Папаригопула и Ламброса. Може се уопште пожалити што писац занемарује нову стручну литературу и што се код бележења библиографије ограничава само на најпознатија дела. Па и међу овима нису споменута нека од најважнијих: Зар се може, напр., код проучавања законодавног рада царева иконобораца (па још у словенској књизи) мимоићи таква основна истраживања као „Книги Законныя“ Павлова или „Кормчая“ у издању Срезневског, а у делу догматике — најбољи рад о византиском праву Zachariae von Lingenthal a, Geschichte des Griechisch-römisch. Rechts? Има и грешака у цитатима, које нису

забележене међу штампарским грешкама. На стр. 29 писац цитира, напр. „Станојевић и В. Ђорић, Одабр. изв. за срп. историју“; на стр. 32 — „Ст. Станојевић и В. Ђорић“, и тек на 33 стр. правилно Ст. Станојевић и В. Ђоровић“.

Допустивши себи да скренемо пажњу на ове грешке у првом делу књиге, морамо још једном истакнути вредност другог, догматичког дела и корист превода Еклоге на бугарски језик за историчаре словенског права и византологе у словенским земљама.

Владимир Мошин

Споменица четрдесетогодишњице Државне мушке гимназије у Скопљу, 1894—1934. Скопље 1934, стр. 1—435, велика 8.

У години 1934 прославила је Државна мушка гимназија у Скопљу четрдесетогодишњицу свога постојања и рада. Том приликом је издата Споменица. У њој је, поред кратке уводне речи, изнесена историја српских гимназија у Цариграду, Солуну и Скопљу и дат списак наставника и ученика истих школа од почетка до 1926-27 школске године закључно и, као додатак, списак ученика школске 1933-34 године.

Први део Споменице, историја споменутих трију гимназија, чини онај део књиге који је најзначајнији и најинтересантнији. Написао га је г. Стојан Зафировић, негдашњи ђак и наставник, а садашњи директор мушке гимназије. Други део, иако заузима више од две трећине књиге, није од толиког значаја и интереса. Можда је чак могао и сасвим изостати списак ученика скопске гимназије после Ослобођења. Не видимо да је довољан разлог за објављивање толиких имена само чињеница да до школске 1928-29 године нису штампани редовно школски извештаји. Штампане оваквих спискова има вредности само у случају кад се уз имена ученика и податка кад је био у овој школи објаве и други податци, који се могу употребити на пр. за социографију нашег школства на Југу или томе слично. Овако штур податци, како су објављени, не могу послужити ничему више сем задовољењу просте радозналости. Не треба, међутим, веровати да редактор Споменице, у овом случају Управа гимназије, није мислила на то. Она констатује, са жалошћу, да није могла скупити више података о бившим ученицима и наставницима (стр. 175). А да је постојало правилно мишљење о том питању сведочи чињеница да је г. Зафировић у свом историском прегледу под насловом Ученици (IX поглавље, стр. 117—122) дао неколико добрих опажања и закључака ове врсте из података о ученицима за време до Ослобођења.

Није лако писати историју нашег школства на Југу. Поред чињенице да о томе има досада врло мало правих научних предрађа, отежава посао и та околност што је живот ових школа имао посебну судбину и посебни положај у нашој, српској, духовној култури. Живот нашег народа под Турцима разликовао се увелико од животног типа осталих народа у Европи. Положај нашег, и свих осталих хришћанских народа у Отоманској империји био је отежан не само тиме што је држава била организована на исламској теократској основи, него што је она истовремено била и претставник друге културе, различите од оне коју је имала хришћанска Европа. А сви хришћански народи Балкана тежили су овој последњој, нарочито Срби, јер један велики део њихове браће живео је европским животом. Међу њима је био увек жив дотицај и постојале су сталне политичке, националне и културне везе, засноване на свести потпуног јединства и на заједничкој традицији, која је имала свој корен у сећању на славни период Немањинске државе. Сем тога, положај српског народа је отежавала и та околност што се на тлу Јужне Србије и Македоније развило место сарадње супарништво између два братска народа, Бугара и нас, које је довело као што је познато, до кобних крвавих обрачунавања. Крај обрачунавања је био онакав какав је био историјом Балкана

предодређен и добитник у овом спору је постао пријемником правде неумитног и нужног и природом условљеног историског тока живота балканских народа. Близина тих болних догађаја хоће да смета да се чињеницама које су у битној вези с разним менама овога спора, као што је случај са школством, приступа сасвим слободно, као увек у науци, без бојазни да ће се повредити што у осећајном животу заинтересованих страна.

Г. Зафировић је урадио добар посао, написавши историју Цариградске, Солунске и Скопске гимназије. Сасвим правилно је схватио да историју ове три школе треба заједно приказивати. Заиста оне чине јединство, иако су дуже времена упоредо постојале и одељено радиле. Цариградска, која је основана 1892 године, две године пре него ове две последње, „далеко од наше народне средине у Отоманској империји, имала је задатак да буде претходница отварању српских гимназија у местима која су била средишта нашег народа, да навикне власти и на такве наше школе“ (стр. 1). Правац наше културне делатности ишао је према Вардарској Србији, Косову и Шарским областима. Крајњи циљ је био Скопље, као природно средиште и упориште за нашу националну акцију, а и као јако угрожена тачка. На путу Цариград—Скопље, морала се начинити још једна станица, у Солуну. Чим је Скопска гимназија ухватила корена и учврстила се престаје потреба да постоји цариградска. Она се укида 1902 године, а њени ученици и архива прелазе у Солунску гимназију, да се 1910 године сви заједно преселе у Скопље. Тако је Скопска гимназија, пошто је примила у себе ове две, дочекала Ослобођење као један напредан и моћан васпитни завод и врло живо средиште српске националне културе на Југу. Таква остаје она и даље у ослобођеној и уједињеној отаџбини.

Историја ових школа и рад у њима дати су прегледно и с похвалном тежњом за потпуношћу. Г. Зафировић је имао на расположењу одличну архивску грађу из прве руке и зато је и могао да успе да нам да лепу слику живота и рада ових трију гимназија на Југу. После првог поглавља, у којем описује опште политичке прилике под којима је вршен наш просветно национални рад, писац нам у три следећа (II—IV) приказује перипетије кроз које су пролазиле ове школе. У посебном поглављу (V) додаје и историски преглед женских средњих школа у Солуну и Скопљу, јер су оне у прво време, а и касније, на махове, биле под управом мушких средњих школа и, тако, чиниле с њима јединство. У њима је добивало наше, српско женскиње опште и стручно образовање. У посебним поглављима говори о предметима (VI), удбеницима, књигама, кабинетима (VII), наставницима (VIII), ученицима (IX), интернатима (X) и, најзад, о ђачким дружинама. Кад додамо томе још да је српско средње школство у Отоманској империји било увек, сем у органској, још и у административној вези с основним и да се писац и на њега освртао, можемо рећи да у овом раду г. Зафировића имамо преглед скоро свега школства у Јужној Србији и Македонији од деведесетих година прошлог столећа до Ослобођења. Нема у њему само Битољске и Плеваљске гимназије. И оне су, истина, нераздвојни део нашег средњег школства на Југу под Турцима, али како су административно биле одељене, њихова историја ће се изложити посебно, на другом месту и другом приликом.

У прегледу је обрађен претежно период под турском управом. Он је, заиста, „најинтересантнији део живота и рада“ ових гимназија, јер су оне „имале тада један посебан задатак и радиле су под нарочитим околностима“. У тим школама је било главно средиште свеколиког националног рада и око њих се кретао цео просветни и политички живот. Г. Зафировић није ни то изгубио из вида.

У вези с овим радом из историје нашег школства у бившој Отоманској империји учинићу неколике начелне напомене.

Питање школства сматрано је у историји одувек не само друштвеном него и политичком стварју. Школа није само нужгредни, технички орган друштва и државе, који даје само оспособљење за живот и рад у њима. Она

је битни орган за одржање, развијање и усавршавање самог бића друштва и државе. Наш народ је имао то да искуси у борби за свој опстанак, живећи дуго времена под управом туђих народа. Највеће искуство наше потиче из 18 столећа. Аустриска царица Марија Терезија дала нам је осетити да је школство политичка ствар пре свега. Наш народ је то начело прихватио, искуством утврдио и држао га се увек, па и у питању оснивања и одржања школа у Турској. Али се и ту наишло на њега и сукобило се с њим. Јасно и отворено га је окренуо против нашег рада Зухди паша, министар просвете турски 1893 године. Патријаршијском изасланику, који је дошао да штити права српског митрополита у погледу српских школа, рекао је: „питање српских школа политичко је питање“. То је било сасвим тачно и онда као и увек. Ради правилне оцене општих прилика и односа, као и посебних радња, морамо, у науци, имати то увек у виду. Не смемо прелазити преко ове важне и реалне чињенице, јер иначе слика историске прошлости наших школа на Југу неће бити увек сасвим тачна. Не смемо пустити испред стварних чињеница несигурне и варљиве разлоге осећајне природе. У томе погледу су врло значајне мисли Стојана Новаковића о методама рада на овом пољу, које је обилно наводио г. Зафировић.

С овом примедбом је у вези и обавеза која се мора наметнути сваком садашњем и будућем раднику на овом пољу. У свима научним радовима из прошлости Југа сретам се с указивањем на право, установе, законе, организационе принципе итд. бивше Отоманске државе и друштва. Ради правилне и потпуне научне студије потребно је да нам научни радници, који владају турским језиком и који су били учесници друштвеног и државног живота у том периоду, даду у преводу или бар изводу све оно на што се до сада само указивачо. Није доста само показати на неку одредбу закона или на неку појединачну праксу у администрацији, него се ваља упознати са целим законом и ући у технику целокупне администрације по једном питању. Знајући целине моћићемо с већом извесношћу судити о стварима и приликама и наш ће рад добити у научности. Управо само тако ће и досегнути праву меру научног рада.

Да се вратимо, најзад, на потешкоћу коју смо већ споменули. Супарништво нас и Бугара на свима пољима и у свима областима живота у Јужној Србији коштало је, и једне и друге, безброј жртава и оставило много болних трагова. И трагичан је био тај спор између два братска народа. Природа и судбина је одредила да Јужна Србија и Македонија буду мост јединства између њих, а не јабука раздора, као што је успело људској ограничениости и злој вољи да учини. Природно је да се, после свега што је било, свако мора побојати да се не поведе за осећањима или рђавим манирима прошлости, кад је приказује. Додир и веза с овим осетљивим приликама не може се никако избећи нити обићи. Такав је случај и с историјом школства. Г. Зафировић је добро учинио што је свуда указао на извесне чињенице и радње противничке стране, које ако нису баш условљавале бар су одређивале наше поступке и потхвате, као и обратно. За научно сазнање је потребно пуно познавање прилика; оно се не може ограничавати само на указивање или заобилажење. Верујемо да се то досада и није могло чинити из службених и других обзира, јер се ради о догађајима из најскорије прошлости. Али за будући научни рад то ће се имати у виду. Време ће отупити оштрице спора и ствар ће и с те стране добити. Кад говоримо о нашим школама, говорићемо и о егзархиским, грчким, турским, румунским итд., где је потребно да се то чини. У том погледу указујемо на књигу г. д-р Влад. К. Петковића, бившег наставника скопске гимназије, сада професора београдског универзитета: Средње и стручне школе у ослобођеним крајевима пре ослобођења, из 1913 године. У њој је обухваћено средње и стручно школство интегрално т.ј. говори се о свима школама у Јужној Србији. Такав рад донеће користи не само науци, као некој апстрактној вредности, него нашој националној науци као битном и важном делу наше народне културе.

Byzantinoslavica III, v Prazе, 1931. — Ова свеска нема специалних чланака, који се односе директно на Јужну Србију; али је у њој доста прилога који пружају драгоцене податке за проучавање прошлости Балканског Полуострва и Јужних Словена уопште. — *Драг. Анастасијевић, Болгарія 973-го года* (стр. 103—109). Аутор доказује да бугарско изасланство, које је према немачким анализима 23. марта 973 год. дошло у Кведлинбург да поздравити Отона I и његова сина Отона II, није припадало „Западној Бугарској“, која у то доба није ни постојала, него бугарском цару Борису II. До коначног освајања Бугарске, које је према сведоџбама Јахје Антнохијскога, Скилице и Лава Ђакона наступило тек 973 или чак 974 год., Цимисхије се понашао према Борису и Бугарима као савезник против Руса, а скинуо је маску тек после погибије Светослављеве 873 год. С тога се не треба чудити, што се на двору западнога цара појавило Борисово изасланство заједно са Цимисхијевим.

Ludmila Wratislaw Mitrovic et N. Okunev, La Dormition de la Sainte Vierge dans la peinture médiévale orthodoxe (134—180). Чланак је врло занимљив. Даје сав историјат приказивања смрти св. Богородице од најстаријега доба до наших дана, а своје градиво црпи у великој мери из Јужне Србије. Најстарији датирани примерци овог типа слике спадају у XI столеће. У то доба је композиција слике, у битним цртама, већ потпуно израђена. Богородица се слика у Сионском храму на постели, опкољена апостолима. Једна група, са ап. Петром на челу, стоји крај главе, друга са ап. Павлом, крај ногу Богородичиних. У позадини Исус Христос држи у наручју душу Маријину, као мало дете. Крај Христа су два анђела. Сви детаљи узети су из апокрифа, нарочито из хомилија, од којих се једна приписује ап. Јовану, а друга припада архиеп. солунском Јовану. Сваки нови век додавао је по неки детаљ. У XIII веку појављују се две нове композиције. Једна слика пренос тела св. Богородице ка месту погребња и чудо са Јаврејином Јефонијем, који је хтео да обори носила са телом на земљу, па му је зато анђеосекао обе руке, али га је сама Богородица исцелила, када се покајао и умолио је за милост. Друга композиција је западног порекла и претставља вазнесење Богородичино. У основи и једне и друге леже апокрифи. У XIV в. иконографија смрти Мајке Божје достиже своје пуно развиће и даље остаје готово без промене. Чланак проучава низ српских фресака из цркве св. Софије у Охриду (XI в.), Милешеве (око 1236 г.), Сопоћана (око 1265 г.), Градца (XIII в.), Ариља (крај XIII в.), Жиче (крај XIII в.), св. Јоакима и Ане у Студеници (1314 г.), Старог Нагоричина (1317 г.), Грачанице (1320 г.), Св. Николе у Љуботену (XIV в.), Пећи (око 1337 г.), Дечана (1348 г.), Леснова (1349 г.), Матејче (1356—57 г.), Маркова манастира код Скопља (око 1371 г.) и Св. Никите у Чучеру (XV в.). — У прилогу налазе се и фотографски снимци већине поменутих фресака.

Иљински је, како изгледа, у чланку: *Где, когда, кем и с какоу целью глаголица была заменена кириллицей?* (79—88) дефинитивно решио тешко питање, кад и где се појавила ћирилица. Као полазна тачка служе му прѣложеније книгѣ у Бугарској 893 године, које се помиње у Несторовом летопису и у преводу Никифорова летописа. Он доказује, да је то помен о замени глаголице ћирилицом, коју је извео бугарски цар Симеун на сабору у Преславу с јесени 893 године. Нова азбука је састављена била на основу глаголице, али у главном од грчких слова, којима је додато неколико нових, израђених у сличном стилу. Узрок замене Иљински види у гркофилству Симеунову и у мржњи грчког духовенства према словенима и словенској азбуци. Држим, да ту није у праву. Грчка азбука била је у Бугарској у онштој употреби већ од Крума и Омортага. Стога је много згодније било; у место увађања нове азбуке сасвим страног облика, једноставно по њеном узору прерадити стару већ познату. Не могу се сложити и са наводима аутора, да је ћирилицу изумио Константин, звани бугарски презвитер, и због тога што није успео да обори познато старо сведочанство; да је Св. Климент изумео неку нову јаснију азбуку. — Историје Јужне Србије чланак се специално тиче у то

лико, у колико Иљински постављање Св. Климента за епископа Величкога и долазак Св. Наума у Охрид тумачи као казну што нису хтели да руше дело свога великог учитеља Св. Тирила и да на захтев Симеунов замену његову азбуку новом.

М. Laskaris, Sceau de Radomir Aaron (404—412). Аутор даје низ података о сјајној каријери у византијској служби Арона, унука цара Јована Владислава, и о судбини његових потомака.

Н. Дурново, Еще о происхождении старославянского языка и письма (68—78). Одговор на критику Ст. Куљбакина; али своју хипотезу, да језик сачуваних старословенских споменика није из дела св. Тирила и Метода, не брани довољно одлучно. Сва његова разлагања нису много убедљива.

Myslivec, Liturgicke hymny jako náměty ruských ikon (462—499). Средином XVI века у Москви се појављују иконе новог типа, пореклом из Новгорода и Пскова. Оне су изазвале у народу саблазан, тако да се о њима морало расправљати на црквеном сабору у Москви 1554 год. За нас је од нарочитог интереса то што г. Мисливец држи да је икона „исихастичког“ типа дошла у Русију из Византије преко Јужних Словена и да њен најстарији узор имамо у манастиру Леснову (око 1349 г.) у Јужној Србији, што је и у складу са мишљењем Ајналова о јаким српском утицају на руску иконографију XIV и XV века.

М. Сперанскиј, у чланку Малоизвестное византийское „Видение“ и его славянские тексты (110—132), проучава „Апокалипсис Анастасије“, познати у словенским рукописима под насловом: Слово Анастасија чрњоризица, како она възведена бысть на небеса, дајући знатне исправке и допуне Хомбурговом раду о истом предмету. По Сперанском словенски превод постао је, по свој прилици, у богумилској средини већ XII—XIII века, а најкасније у XIV в. Сем те рецензије постоји и једна новија, сачувана искључиво у српским рукописима XVIII—XIX в. Она претставља слободну прераду првог дела апокалипсиса, који је, по мишљењу Сперанскога, морао постојати и у старословенском преводу...

М. Андрејева, Политический и общественный элемент византийско-славянских гадательных книг, глава III (430—460), проучава „Громовник“, претежно на византискоме тлу, али је у прилогу наштампан и словенски текст на основу три српска рукописа и једног одломка рукописа Громовника из Босне око 1700 године.

К. Мијашев, Епиграфические материалы изъ Преслава (383—402), даје низ глаголских и ћирилских фрагментарних написа из скоро откривене цркве у Преславу, са лепим фотографским снимцима и њиховом свестраном анализом. Овим радом је потпуно доказано оно, што се већ наслућивало у науци, да је глаголица у Симеуново доба била у употреби и у источној Бугарској.

К. Шкорпил, Надписи оѣъ първоѣо българско царство въ черноморската област на Балканския полуостровъ (1—10). Аутор проучава два печата бугарскога кнеза Бориса и матрицу цара Петра, те доказује, да је Борис последње године живота провео у манастиру у Плиски, а сахрањен у цркви која се налазила у унутрашњој тврђави тога града. У прилогу додате су фотографске слике и репродукције матрице и једнога печата.

На стр. 333—382 налазимо под истим насловом други чланак *К. Шкорпила и П. Никова, О старинама села Хамбарлија*, а нарочито о тамо пронађеној каменој плочи са два грчка натписа. Старији је написан 815 год. по наредби кана Омортага; новији за време владавине његова наследника Маламира (831—838). Оба два се односе на 30-годишњи мир, закључен 814—15 године између Омортага и византиског цара Лава V Јерменина. Шкорпилу припада и трећи чланак — *Стратегически ѳосройки въ черноморската област на Балканския полуостровъ* (11—32), где аутор трасира линију утврђења, која је на отсеку од клисуре реке Елешнице до Сливенскога прелаза бранила северним варварима упад преко Балкана у византиске области. У место 5 прелаза, које набраја Јиречек у овом делу Балканске планине, Шкорпил

је пронашао деветнаест, што баца сасвим нову светлост на војну историју и политику Византије у овоме делу Балкана.

Шестиков, у напису *К историји греко-българских одношений в третѣм десятилетѣи X-го вѣка* (07—102), издаје и коментарише два писма Арефе Кесаријскога.

Вл. Мошин, у чланку *Начало Руси. Норманни в восточной Европѣ* (33—58, 285—307), даје слику норманске колонизације у источној Европи у VIII и IX веку и историју оснивања руске државе.

Исѣрин, *Моравская истѣорія славян и истѣорія поляно-руси, как предѣлагаемые истѣочники начальной русской летописи* (308—331). Чувени научњак с правом побија хипотезу проф. Никољскога о постајању некаквог историског моравског дела са словенофилском тенденцијом, које је тобож послужило као извор руском летопису.

Огненко, *Двѣ грамотѣ воеводи валашьского Ивана Мирчи Великого* (415—429), даје лепо издање докумената војводе Мирче, са потребним коментаром и анализом њиховог језика.

Н. Појов, *Сѣорное место в сар. IX De admin. imp. Константиѣина Багрянородного* (92—96), разјашњава израз $\tau\alpha\ \rho\omicron\lambda\upsilon\delta\iota\alpha\ \&\ \lambda\acute{\epsilon}\gamma\epsilon\tau\alpha\i\ \gamma\upsilon\beta\alpha$, који се криво тумачи од времена Нибура и бонскога издања Константинова дела. Даје уједно и градиво за историју византиске администрације на Балкану.

N. van Wijk, *Eine Vulgatesart im slavischen Evangelium (Mat. XVIII, 48)* (89—91). По овом чланку изгледа, да је автор заиста пронашао случај несумњивог утицаја Вулгате на најстарији словенски превод Јеванђеља. У

стиху, који ту читамо: $\overset{\text{P}}{\text{и}}\ \text{сѣдѣше}\ \text{избаша}\ \text{добрѣша}\ \text{въ}\ \text{сѣсѣдѣхъ},\ \text{а}\ \text{зѣлѣша}\ \text{изкрѣж}\ \text{вънѣ}$. Глагол избаша тачно одговара *elegerunt* Вулгате, док у свима грчким текстовима стоји $\sigma\upsilon\nu\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\zeta\alpha\nu$ — „скупљају“.

Сем ових чланака, некролога, бројних приказа и оцена, додата је овој књизи и опширна библиографија дѣла из области византиско-словенских односа уопште (559—575).

Владимир Розов

Прилози проучавању народне поезије, Год. I, свеска I. Београд 1934 г.

Прошло је више од стотину година како су се, заслугом Вука Караџића, појавиле прве збирке српскохрватских народних песама. Наш учени свет почео је да цени те песме тек онда кад је видео каква се на страни придаје важност тим производима нашег народног духа. Временом се је развио интензиван рад на скупљању производа народне усмене књижевности, и то скупљање траје и данас. Упоредо с тим дошло је убрзо и код нас до изучавања народног песништва. Проучавањем народне песме као уметничког дела и као етничке одлике нашега народа бавили су се многи наши и страни научници. Карактеристично је да је у последње време интересовање за нашу народну поезију оживело, и можемо се поносити да се њеним проучавањем баве, поред наших људи, и угледни француски, немачки, чески и руски научници. Само проучавање стављено је на много ширу основу него ли раније и постављени су многи, врло интересантни, проблеми, нарочито о постанку и о старини нашег народног епског песништва те о његову односу према епском песништву код других народа. Решење тих проблема биће велика добит за науку.

Код нас су се многе установе и појединци бавили проучавањем нашег народног песништва. Главна карактеристика тог рада је да није било јединствене организације нити плана по ком би се радило. Стога ни резултати нису онаки као што би требало да буду обзиром на важност нашег народног песништва и на чињеницу да смо ми били у најповољнијој прилици за такав

рад. И док неки народи (нпр. Немци и Чеси, па чак и мала Ирска) имају институте и часописе којима је једини задатак проучавање народног песништва, ми тога нисмо имали. Чак ни на нашим универзитетима не постоје посебне катедре нити заводи за изучавање народне усмене књижевности. Тек ове године добили смо часопис, који су кренула двојица млађих људи, г.г. *Рад. Меденица* и *д-р А. Шмаус*. Њихови *Прилози проучавању народне поезије* излазиће двапут годишње. Према садржини прве свеске види се да ће се часопис бавити народном поезијом у ужем смислу, тј. само изучавањем производа у стиху.

Реч унапред за ту прву свеску написао је професор Г. Геземан и у њој, поред програма часописа, изложио значај народног епа за нашу културу. Прва свеска садржи иначе десет разних чланака и расправа у којима се третирају питања од општијег интереса. Ту су чланци које су дали: М. Мурко (*Неколико задаћа у проучавању епике*), Ст. Станојевић (*О неким моштивима у нашим народним песмама*), С. Матић (*Значење географских дешаља у народном епу*), А. Шмаус (*Неки облици епског певања у прошлости*), Д. Костић (*Значај сјиха у усменој књижевности за оцену веродостојности казаног*), Р. Меденица (*Муж на свадби своје жене*), Бр. Крстић (*Окултни мошиви у нашим народним песмама*), П. Ж. Петровић (*О певању народних песама уз окрећање шейсије*); М. Лалевића (*Везе између усмене и писмене књижевности*) и М. Савковић (*Филиј Вишњић*). Други део чине извештаји Г. Сикоре, М. Влаховића, А. Шмауса, Вл. Влаховића и М. Џинића о стању епске песме у Бугарској, у источној Србији, код Арбанаса у Старој Србији, у Мостару и у тузланском крају и извештај О. Цицмила о тужаљкама. На крају су белешке о разним делима.

Већ ова прва свеска обиљем и разноврсношћу објављених прилога претставља несумњив успех. Покретачи су окупили око часописа знатан број сарадника, међу којима има и веома познатих научника. Техничка опрема часописа је такође беспрекорна. Могло би се покретачима и уредницима приговорити једино што су се ограничили само на проучавање стихованих производа народног песништва. Било би веома корисно кад би се програм часописа проширио и на производе у прози, пошто између једне и друге врсте производа постоје тако тесне везе и многи прелази, да се не могу раздвајати.

Мил. С. Филиповић

Д-р Милисав Лутовац, Сточарство на североисточним Проклетијама. Посебна издања Географског друштва св. 14, Београд 1933, стр. 1—74.

Као што се већ и из самог наслова види, г. Лутовац је у овој студији изложио своја проучавања сточарства на Проклетијама у нашим границама. О сточарству на арбанаској страни говори само узгред, по обавештењима која је добијао од сточара с оне стране, с којима је долазио у додир. Проучио је све појаве ове привредне гране на нашој страни ове планине и јасно истакао њихове узрочности. — Осим садашњег сточарства на овој планини, г. Лутовац је, занимљивим подацима из литературе и народног предања, пропратио и његова ранија стања. Износи да је додир арбанашких и наших сточара на овој планини довео не само до укрштања стоке различитих раса, него је тиме дошло и до разних међусобних утицаја између суседног нашег и арбанашког становништва. — Од интереса су и подаци о миграцијама арбанашког становништва у наше крајеве, под утицајем сточарских кретања.

А. Урошевић